

HAZAR'DA AZERBAIJAN-TÜRKMENİSTAN ENERJİ ANLAŞMASININ STRATEJİK ANLAMI**STRATEGIC MEANING OF THE AZERBAIJAN-TURKMENISTAN ENERGY AGREEMENT IN THE CASPIAN**

ÖZ Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra yeni bağımsız cumhuriyetlerin kendi aralarında veya diğer komşularıyla birçok sorunlar ortaya çıkmıştır. Genellikle Sovyet döneminin kasten veya ekonomik yahut siyasal gerekçelerle uygulamaya koyduğu kararlar, fiilen Moskova merkezli yönetim gerçeğinden dolayı o dönemde anlaşmazlık veya çatışma sebebi olmamıştır. Azerbaycan ile Türkmenistan arasında yer alan Kepez/Serdar olarak adlandırılan deniz alanında doğalgaz yatakları keşfedilmiştir. Türkmenistan'ın hesaplama usulüne göre kendi kıyılarına daha yakın olduğunu söylediği alan kaynaklarını, Bakü'de daha fazla kadro ve ekipman bulunduğundan daha Sovyet döneminde Azerbaycan üzerinden işletilmesi gündeme geldi. Sovyetlerin dağılmasından sonra bu alandaki kaynakların çıkarılması konusunda hem Azerbaycan hem de Türkmenistan başka şirketlerle ayrı ayrı işletim sözleşmesi imzalamış, ancak diğer ülkenin itirazı yüzünden ortak bir uzlaşmaya kadar işletilmemesi konusunda mutabakata varılmıştır. Yaklaşık otuz yıl süren anlaşmazlıktan sonra Azerbaycan'ın Kepez, Türkmenistan'ın Serdar adını verdiği alan 21 Ocak 2021 tarihinde imzalanan anlaşma ile Dostluk olarak isimlendirilmiş ve yine Dostluk olarak adlandırılan ortak şirket üzerinden işletilmesinde mutabık kalmıştır. Az gelişmiş veya yeni bağımsız devletler arasındaki sorunların kıskırtılması, sık sık çatışma konusu olması genel olarak eski sömürgecilerin temel stratejilerinden olduğu halde bu anlaşma, iki ülke arasındaki ilişkilerin sağlam bir zemine oturması kadar bölgesel güvenlik açısından da önemli bir kazanımdır. Öte yandan benzer sorunların yaşandığı birçok sınır komşusu veya kıyıdaş ülkeler açısından da çözüm konusunda örnek teşkil etmektedir. Makalede Hazar'ın statüsü konusundaki anlaşmazlığın beş kıyıdaş devletin mutabakatı sonucu 12 Ağustos 2018'de imzalanan Aktau Antlaşması ile çözülmesi süreci özetlendikten sonra Hazar'ın karşılıklı iki kıyıdaş ülkesinin on yılları aşan anlaşmazlık konusunda anlaşmaya varılmasının stratejik anlamı değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: 2021 Azerbaycan-Türkmenistan Dostluk Anlaşması, Hazar'ın Statüsü, Bölgesel Güvenlik, Deniz Hukuku Sözleşmesi, Sovyet Sonrası Bağımsız Türk Cumhuriyetleri.

ABSTRACT After the collapse of the Soviet Union, many problems arose among the newly independent republics or with their other new neighbors. Generally, the decisions implemented by the Soviet period deliberately or for economic or political reasons were not the cause of disagreement or conflict at that time due to the fact of Moscow-centered administration. In the first years of the independence phases, discussions began about the ownership of oil fields in the sea area called Kepez/Serdar, located between the newly independent states, Azerbaijan and Turkmenistan. According to Turkmenistan's calculations, this area was Turkmenistan's right since it was closer to its own country. Due to the availability of more staff and equipment in the field of energy in Baku, during the Soviet period the exploitation of resources in the said field through Azerbaijan came to the agenda. After the collapse of the Soviet Union, Azerbaijan and Turkmenistan signed separate operating agreements with other companies regarding the extraction of resources in this area, but due to the objection of the other country, they agreed not to operate them until a common agreement.

The disagreements lasted for nearly thirty years, and finally the area called Kepez by Azerbaijan and Serdar by Turkmenistan was named Dostluk with the agreement signed on January 21, 2021, and it was agreed to be operated through a joint company named Dostluk. Although provoking problems between underdeveloped or newly independent states and causing frequent conflicts are generally important strategies of former colonialists, this agreement sets an example for the solution of similar problems in terms of regional security as well as establishing the relations between the two countries on a solid basis. In the article, after summarizing the process of resolving the dispute over the status of the Caspian Sea with the Aktau Convention signed on August 12, 2018, as a result of the agreement of the five riparian states, the strategic meaning of the two mutual riparian countries of the Caspian reaching an agreement on the decades-old dispute is analyzed.

Keywords: 2021 Azerbaijan-Turkmenistan Dostluk Treaty, Status of the Caspian, Regional Security, Law of the Sea Convention, Post-Soviet Independent Turkic Republics.

Alaeddin YALÇINKAYA

alaeddin.yalcinkaya@marmara.edu.tr

0000-0001-5553-0314

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi

Received: 08.12.2024

Kabul Tarihi

Accepted: 21.12.2024

1. GİRİŞ

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Hazar'ın statüsü konusunda uzlaşmazlık yıllarca devam etmiş, 2018 Aktau Sözleşmesi ile beş kıyıdaş devlet ortak bir formüle anlaşmışlardır. Bu anlaşmada, bölgesel barış ve iş birliği açısından son derece önemli olduğu halde mutabakat maddeleri arasında yer almayan diğer uzlaşmazlık konularında kıyıdaş devletlerin üçüncü tarafların haklarına hanel gelmemek şartıyla kendi aralarında anlaşabilecekleri hükme bağlanmıştır. Hazar'ın statüsü konusunda mutabakat sağlandıktan sonra diğer önemli sorun Azerbaycan ve Türkmenistan arasındaki 60 milyon metreküp petrol ve gaz yataklarının bulunduğu Kepez/Serdar alanının hangi ülkeye ait olduğu ve nasıl işletileceği konusu idi. Hazar'ın iki kıyıdaş devleti Azerbaycan ve Türkmenistan, 21 Ocak 2021'de bu konuda uzlaşmaya vararak bölgenin adının Kepez veya Serdar değil de Dostluk olmasında, iki ülkenin eşit hisseleriyle bir Dostluk şirketi kurulmasında, bölgenin petrolünün bu şirket tarafından çıkarılarak gelirinin iki ülke arasında eşit olarak paylaşılmasında mutabık kalmışlardır.

Eski sömürgelerde veya yeni bağımsız devletlerde genellikle eski emperyalist gücün kasıtlı politikaları sonucu birçok anlaşmazlık alanı bırakılmıştır. Bağımsızlığını kazanan devletler, önceki yönetimden genellikle kasten miras kalan sorunlar yüzünden komşularıyla siyasal ve ekonomik iş birliğine gidememişler, birçok uzlaşmazlık sıcak çatışmalar sebebi olmuştur. Afrika'nın hemen her ülkesinde bu tür sınır sorunları olduğu gibi mesela Hindistan'ın bağımsızlık sürecinde Keşmir'in statüsü ile ilgili İngiltere'nin bağımsızlık öncesindeki tuzak kararları ve uygulamaları, Hindistan ve Pakistan'ın defalarca savaşmasına sebep olmuştur. Sovyetler Birliği'nin 1936 Anayasası ile belirlenen 15 cumhuriyetin kendi aralarındaki sınırlar veya birçok cumhuriyet içindeki özerk bölgeler, halen uzlaşmazlık ve çatışma sebebi olmaya devam etmektedir. Kafkasya ve Türkistan'daki gerek devlet sınırları gerekse özerk bölgeler, çatışmaları olabildiğince sürekli kılacak, böylece Moskova'nın müdahalesini, dolayısıyla kontrolünü mümkün kılacak şekilde oluşturulmuştur. Mesela Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'da üç komşu cumhuriyetin anklav ve eksklavları, bölgenin gerçekleri, kültürü, tarihi, etnik ve coğrafi yapısı dikkate alındığında sadece çatışma ve istikrarsızlığı hedeflediği görülmektedir (Yalçınkaya ve Abidzhanov, 2020).

Az gelişmiş ülkeler, üçüncü dünya ülkeleri veya eski sömürgelerde, yeni bağımsız komşular arasındaki çatışmaları sürekli kılacak politikalar, eski sömürgeci veya egemen devletin bölgedeki sömürsünü sürdürme stratejisinin önemli bir ayağını oluşturmaktadır. Afrika'nın birçok ülkesinde aynı etnik kökenden gelen devletler arasında dahi sun'i olarak bırakılmış sorunlar yüzünde ekonomik ilişkiler kurulamamakta, genellikle eski sömürgeci şirketler üzerinden yürüyen ticaret aracılığıyla üçüncü taraflara önemli kaynak aktarımı sürmektedir. Çözülmeyen ihtilaflar üzerinden müdahale potansiyeli olan güçler yanında küresel şirketler, hatta birçok yeni bağımsız ülkede yöneticiler de ekonomik veya siyasal kazanç sağlayabilmektedir. Netice itibariyle bu tür ülkeler dış politikada marjinalleşmekte ve iradesiz, etkisiz bir konuma düşmekte, politik istikrar ve ekonomik refah yolu kapanmaktadır (Canbolat, 1999: 129). Bu makalede ele alınan Hazar'ın statüsü sorununun çözümünde olduğu gibi Azerbaycan-Türkmenistan arasındaki ihtilafta dostça, iki tarafın da kazanacağı bir formülle uzlaşmaya varılması, benzer sorunları yaşayan komşu ülkeler açısından örnek teşkil etmektedir. Çünkü gelişmiş ülkeler arasında da tarihi ve coğrafi sebeplerle birçok sınır sorunları olduğu halde bir şekilde bunları çözerek bütün tarafların kazanacağı formüllerde buluşmanın birçok örneği vardır. Mesela çoğu eski sömürgeci Avrupa ülkeleri, kendi aralarında genellikle tarihi, coğrafi veya etnik temelli birçok ihtilaf olduğu halde bunları bir kenara bırakarak bir entegrasyon örgütü olan AB çatısı altında toplanmışlardır.

2. ÇEYREK ASIRLIK HAZAR'IN STATÜSÜ UZLAŞMAZLIĞI

Burada ele alınan Azerbaycan-Türkmenistan arasındaki deniz alanları sorunu kısmen Hazar Denizi'nin statüsü ile ilgili uzlaşmazlığın parçasıdır. İki ülke arasında ihtilaf sebebi olan diğer iki alan, 2018 Aktau Sözleşmesi'nin ilgili maddeleri kapsamına girdiği halde Kepez/Serdar alanı müstakil bir sözleşme konusu olmuştur. Dolayısıyla öncelikle Hazar'ın statüsü ile ilgili beş kıyıdaş ülke arasındaki Aktau Sözleşmesi süreci ve anlamı, beş ülkeden ikisi arasındaki çözüm süreci açısından da önemli bir temel oluşturmuştur.¹

SSCB'nin dağılmasından sonra Hazar kıyıdaş üç Türk cumhuriyeti de bağımsızlığını kazanmış, sonuç olarak Hazar kıyısındaki devlet sayısı beşe çıkmıştır. Hazar'ın Statüsü ile ilgili Sovyetler Birliği ile İran arasında sözleşmelerin geçerli olduğu ileri sürülerek yeni bağımsız devletlerin haklarının garanti edildiği sözleşme için çeyrek asırdan fazla bir süre beklenmiştir. Rusya Federasyonu ve İran, yeni bağımsız Hazar kıyıdaş devletler Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın haklarını, bu su havzasının göl statüsünde olduğu iddiasıyla reddetmişler, yeni bağımsız Türk cumhuriyetlerine ait enerji kaynaklarını paylaşmak istemiştir. On yıllarca süren anlaşmazlık kapsamında 2018 Aktau Sözleşmesi sonucu Rusya ve İran taleplerinden önemli ölçüde vazgeçmek zorunda kalmış, beş devletin imzasıyla yeni bir statüde karar kılınmıştır. Bu sözleşme ile üç Türk cumhuriyetinin deniz alanlarındaki enerji kaynakları konusunda hakkaniyet esasını dikkate alan bir düzende mutabık kalınmıştır. Aktau Sözleşmesi, Uluslararası Deniz Hukuku açısından dikkat çeken yeniliklere veya aykırılıklara sahip olduğu halde, söz konusu anlaşma beş kıyıdaş devletin ortak mutabakatı olup Hazar'ın coğrafi özellikleri dikkate alındığında uluslararası hukuk açısından sorun teşkil etmemektedir.

Zengin enerji kaynaklarına sahip olan Hazar, jeopolitik önemi dikkate alındığından, sadece kıyıdaş devletlerin değil küresel güçlerin de önemli ölçüde ilgi sebebi olmuştur. Hazar'da bulunan başta petrol ve gaz kaynakları, kıyıdaş devletler Azerbaycan, İran, Kazakistan, Rusya ve Türkmenistan dışında diğer bölgesel ve küresel aktörlerin ilgisini çekerek uzlaşmazlık sebebi olmuştur (Budak, 2016: 274). Hazar'ın, enlemsel olarak Avrupa ile Asya, boylamsal olarak da Rusya ve İran, dolayısıyla Basra Körfezi arasında bulunması, jeopolitik önemini artırmaktadır. Bu kapalı denizin Kuzeybatısında bulunan Kafkasya'nın, aynı zamanda Karadeniz'e kıyısı bulunup yüksekliği 5.000 metreyi geçen sıradağlar bulunmaktadır (Demirağ ve Karadeli, 2006: 79).

2.1. Hazar'ın Statüsü Tartışmaları

Hazar havzası, yaklaşık 371.000 kilometrekarelik bir alana sahip olup, okyanuslara veya açık denizlere ancak sonradan inşa edilmiş dar kanallarla bağlantısı bulunan tuzlu su alanıdır. Hazar'a akan Volga'nın kolları ile Karadeniz'in devamı durumundaki Azak Denizi'ne ulaşan Don arasında inşa edilen kanallar aracılığıyla Hazar'dan, Karadeniz ve Baltık'a bağlantı kurulmuştur (Çolakoğlu, 2018: 107-122).

Uluslararası deniz hukukuna göre Hazar, kapalı veya yarı kapalı deniz statüsünde bulunduğundan kıyıdaş devletlerin göl veya deniz olduğu konusundaki yaklaşımları uzlaşmazlığın en önemli ayağını oluşturmaktadır. Hazar'ın kapladığı alan dikkate alındığında yer yüzünde en büyük su havzalarından biri olma özelliğini taşımaktadır. Beş devletin kıyıdaş olduğu bu havza, kuzeyden güneye 1.200 km uzunluğunda olup, doğudan batıya ise 210-490

¹ Hazar'ın statüsü ile ilgili bu bölüm, 12-14 Kasım 2024 tarihlerinde Taşkent'te düzenlenen International Congress on Turkish Geography Social Sciences Research IV adlı etkinlikte "Hazar Denizi'nin Statüsü Konusunda 2018 Aktau Anlaşması'nın Bölge Güvenliği Açısından Önemi" başlığı ile kısmen sunulmuştur. YALÇINKAYA A. (2024). Hazar'da Azerbaycan-Türkmenistan Enerji Anlaşmasının Stratejik Anlamı, DA&MS Sayı 3, 1-15.

km arasında değişmektedir. En derin yeri ise 1024 metredir. Bu özellikleriyle Hazar, canlı ve cansız kaynaklarının zenginliği yanında aynı zamanda jeostratejik bakımdan da önemi haizdir (Çolakoğlu, 2018: 107). Hazar'ın en geniş yeri dahi 400 deniz milinin altında kalmakta olup orta hat veya dik hat metoduna göre sektörel taksime konudur. Öte yandan Hazar'da bir kısmı büyük olmak üzere 50 civarında ada bulunmaktadır. Her ne kadar kapalı olsa da kapsadığı alan, tuzlu olması ve doğal zenginliklerinden dolayı literatürde Hazar, daha çok deniz olarak tanımlanmıştır (Yolcu, 2014:14)

Belirtmek gerekir ki Hazar doğal olarak kapalı bir deniz olduğu halde Osmanlı Devleti Sadrazamı Sokollu Mehmet Paşa, İngiliz-Rus tüccarlarının Kafkas Müslümanlarını kaçırarak köleleştirmelerini önlemek üzere Hazar'da Osmanlı donanması bulundurmak maksadıyla Don ve Volga nehirlerini birleştirmeye karar vermişti. Proje kapsamında çalışmalar başladığı halde çeşitli sebeplerle çalışma yarım kalmış, planlanan kanal daha sonra Rus Çarlığı döneminde açılmış ve Hazar, bir anlamda yarı kapalı deniz statüsüne kavuşmuştur. Günümüzde Hazar'dan, Don ve Volga nehirleri ve kolları aracılığıyla Baltık ve Karadeniz'e küçük gemilerle ulaşım bulunmaktadır. Bununla beraber söz konusu nehirlerin aynı ülkenin, Rusya'nın iç suları durumunda olması ve aynı zamanda söz konusu yapay kanalların kapasitesi dikkate alındığında Hazar'ın yarı kapalı statüsü dahi tartışmalıdır.

Uluslararası Deniz Hukuku'nun anayasası olarak da kabul gören birçok maddeleri önceki teamüllerin kodifikasyonu ile düzenlenen 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS), deniz alanlarının belirlenmesi ve buradaki kaynakların sahipliği ile ilgili kesin kurallar getirmiştir. Deniz alanlarındaki canlı ve cansız kaynaklardaki hak sahipliği karasuları, kıta sahanlığı, MEB (Münhasır Ekonomik Bölge) alanları kapsamında belirlenmiştir. SSCB döneminde Hazar'a sadece Sovyetler Birliği ve İran kıyıdaş idi. Bu iki devletin 1921 ve 1940 yıllarında imzaladıkları sözleşmeler SSCB yıkılıncaya kadar genellikle sorunsuzca uygulanmıştı. Esasen İran'ın Hazar'a olan kıyısı SSCB'ye göre oldukça kısa olup 740 km idi. Diğer dört kıyıdaşın kıyı uzunlukları dikkate alındığında da İran en kısa olanıdır: Azerbaycan 825 km, Kazakistan 2340 km, Rusya Federasyonu 1930 km ve Türkmenistan 1200 km. Öte yandan İran, Hazar'daki deniz alanlarında petrol veya gaz yatakları açısından da oldukça fakirdir.

SSCB dağıldıktan sonra yeni bağımsız üç cumhuriyeti tanıdığı halde Hazar'daki statü iddiasına dayanarak hak iddiasıyla önceki sözleşmelerde ısrar eden İran, Rusya'nın da desteğini alarak çeyrek asra yakın uzlaşmaya yanaşmamış ve çıkan kaynaklardan eşit pay istemiştir. İran'ın temel ilkesi Hazar'ın göl olduğu iddiasına dayandığı halde bu havza göl olsa dahi sadece kıyıdaş olduğu için çıkan kaynaklardan eşit pay alma konusunda gerek kıyıdaş ülkeler arasında gerekse uluslararası teamül hukuku veya temel ilkeler kapsamında bu talebinin yeri bulunmamaktadır. Belirtilen gerekçelerle deniz olduğu dikkate alındığında BMDHS madde 76 ve 77 konuyu düzenlemekte olup, bu maddelere göre canlı ve cansız kaynaklardaki hak sahipliğinde kıta sahanlığı ve MEB dikkate alınmalıdır (Gündüz, 2019: 205). Sözleşmeye göre kıyıdan itibaren 200 millik bölgedeki kaynakların sahipliği, işletilmesi, imtiyaz verilmesi gibi hususlar kıyı ülkesinin inhisarında olup Hazar'ın en geniş yeri dahi 400 milin altında kaldığından yine sözleşmeye göre orta hat veya dik hat metodunun uygulanması gerekmektedir.

1982 BMDHS dikkate alındığında Hazar'daki zengin enerji yatakları, en fazla Azerbaycan ve Kazakistan deniz alanlarında bulunmakta olup Türkmenistan'ın ise Serdar olarak adlandırdığı alan dışındakiler daha çok kara ülkesinde yer almaktadır. Bu durumda üç yeni bağımsız Türk cumhuriyeti, Hazar kaynaklarındaki sahiplik bakımından da Rusya ve İran'a göre en zenginler olup iki devletin daha fazla almak için uzlaşmaya yanaşmaması son derece anlamlı hale gelmektedir. Belirtmek gerekir ki Kafkasya ve Türkistan'daki Türk cumhuriyetlerinin halefleri YALÇINKAYA A. (2024). Hazar'da Azerbaycan-Türkmenistan Enerji Anlaşmasının Stratejik Anlamı, DA&MS Sayı 3, 1-15.

durumundaki hanlıkların bağımsızlıklarına son verilmesi aynı zamanda başta İngiltere olmak üzere batılı güçlerin temel politikalarından idi. Görünüşte Rus yayılmacılığına karşı oldukları halde her fırsatta Rus Çarlığı ve Çin'in Türk hanlıklarını işgalini destekleme politikasının adı Great Game olarak zikredilen “Büyük Oyun” idi (Meyer and Bryssac, 1999: 20-40). Sovyet sonrasında da mesela ABD'nin bu bölgedeki stratejileri için “Yeni Büyük Oyun” sıkça kullanılmış olup şüphesiz bunun Hazar boyutu da bulunmaktadır. Nitekim ABD'nin Orta Asya stratejilerini tahlil eden Brzezinski'nin kitabının adı “Grand Chessboard, Büyük Satranç Tahtası”dır (Brzezinski, 1997). Bu gerçekler dikkate alındığında yeni bağımsız Türk cumhuriyetlerinin ekonomik dolayısıyla siyasal anlamda gerçek bağımsızlığı, bölge jeopolitiği gerekçesiyle önde gelen küresel aktörlerin pek istemediği bir şeydir. Dolayısıyla üç Türk cumhuriyetinin lehine olabilecek bir uzlaşmaya ancak çeyrek asırda varılabileceğinin küresel boyutları da bulunmaktadır.

Yukarıda belirtildiği gibi İran'ın Hazar'ın göl olduğu görüşü, Rusya'nın da bu yaklaşımı bir şekilde desteklemesine karşın birden fazla ülkenin kıyıdaş olduğu göl ile ilgili sahildar ülkelerin ortadaki gölden elde edilen kaynakları paylaşmaları gerektiği konusunda bir teamül veya yaygın uygulama bulunmamaktadır. Bu gibi durumlarda sahildar devletlerin, üçüncü bir tarafa, sahildar olmayan bir devlet çıkarına zarar vermemek kaydıyla yaptıkları mutabakat uluslararası hukuk kaynağı olabilmektedir. Uluslararası hukukun bu özelliğinden dolayı İran ve Rusya, yeni bağımsız devletler olan Kazakistan ve Azerbaycan deniz alanlarından çıkan ürünlerden pay almak için uzlaşmazlıkta sonuna kadar direnmişlerdir. Buna karşın Sovyet zamanında Bakü petroleri Dağıstan, Çeçenistan üzerinden Novorossisk limanının ulaştığı ve SSCB'nin dağılma sürecinde Çeçenistan'daki bağımsızlık mücadelesi yüzünden bu bölgeden petrol sevkiyatı yapılamadığından Azerbaycan hayat suyu olarak nitelenen acil ihtiyaçlarını karşılamak üzere Gürcistan ile Güney Kafkas Koridoru oluşturmuş, buradan tankerlerle Gürcistan, Supsa üzerinden petrolünü dünya pazarlarına ulaştırmıştır. Nihayet Bakü-Tiflis Ceyhan (BTC) boru hattı inşa edilmiş ve 2006 itibariyle Azerbaycan petroleri bu hat üzerinden dünya pazarlarına ulaşmıştır. Kazakistan ile yapılan anlaşmalarla, bölgeden çıkarılan Kazak petrolünün de BTC üzerinden pazarlanması konusunda mutabakat sağlanmıştır. Gerekli yatırımların tamamlanmasıyla Kasım 2003'de Kazak petroleri BTC üzerinden dünya pazarlarına ulaşmıştır (Aslanlı, 2017: 35). Belirtmek gerekir ki bu süreç boyunca İran itirazını sürdürmesine karşın Azerbaycan petrolünü çıkararak uluslararası piyasalarda pazarlama başarısını göstermiştir. 2018'de Aktau Sözleşmesi imzalandığında Azerbaycan zaten 12 yıldır Hazar'dan çıkardığı petrolünü pazarlamasına karşın gelirini diğer kıyıdaş ülkelerle paylaşmamaktaydı.

2.2. Çözüm Arayışında Geçen Çeyrek Asır

SSCB'nin 1991'de dağılması aşamasında Ermenistan, Azerbaycan'a ait özerk cumhuriyet statüsündeki Karabağ'ın kendisine ait olduğu iddiasıyla saldırılara başlamış ve 2020'deki 44 günlük savaşa kadar Azerbaycan ülkesinin yaklaşık beşte biri Ermenistan işgali altında kalmıştır. Rusya'nın da desteği ile çıkan isyan sonucunda Azerbaycan'ın ilk seçilmiş Cumhurbaşkanı Ebulfez Elçibey, görevini bırakmak zorunda kalmıştır. Haydar Aliyev'in Azerbaycan cumhurbaşkanlığı ile ateşkes sağlanmış BTC'nin inşası ve Bakü petrollerinin uluslararası piyasalarda satılması süreci başlamıştır. İran itirazlarına yıllarca devam ederken yapılan görüşmelerin her aşamasında orta yola ulaşmak konusunda birçok taslaklar hazırlanmış, mesafe sağlanmıştır. Bununla beraber Azerbaycan ve Kazakistan'ın petrol ve doğalgaz üretimi ve pazarlaması gittikçe artmış, yeni pazarlar, yeni boru hatları inşa edilmiştir.

Beş kıyıdaş devlet Azerbaycan, İran, Kazakistan, Rusya ve Türkmenistan arasında sayısız diplomatik görüşmeler yapılmış ve yeni önerilerle orta yol aranmıştır. Rusya jeopolitik ve ekonomik çıkarları gereği İran'ın iddialarına destek olurken benzer iddialara karşı Kazakistan daha çok Azerbaycan tarafını tutmuştur. Belirtildiği gibi Türkmenistan'ın Hazar'da ciddi kaynakları olmayıp mevcut kaynakları konusunda Azerbaycan ile ihtilaflı olduğundan geçen süre zarfındaki çeşitli çözüm önerilerinde bazen Azerbaycan-Kazakistan genellikle de İran-Rusya tarafında yer almıştır.

Hazar sahildarı devletlerin statü tartışmalarının temelinde Hazar'dan daha fazla pay alma veya kendisine ait olduğuna inandığı kaynakları diğerleriyle paylaşmama stratejisi bulunmaktadır. Dolayısıyla Hazar'ın coğrafi olarak göl veya deniz olması konusunda ülkelerin tercihi, aslında ekonomik veya jeopolitik taleplerine destek amacını taşımaktadır. Sözleşme imzalanmadığı halde diğerlerinin itirazlara karşın üretim ve pazarlamasını yürüten Azerbaycan ve Kazakistan, statü konusundaki tartışmalara son vererek, komşularıyla iyi ilişkiler ve bölge barışının sağlanması amacıyla fiili durumu hukukileştirmeyi istemişlerdir. Buna karşın İran ve Rusya, kendi çıkarına aykırı kabul ettiği fiili durumu sonlandırmak üzere çözümü zamana yayarak özellikle Azerbaycan'ın zayıf anını beklemiştir. Azerbaycan'ın yaklaşık beşte birinin Ermenistan işgali altında bulunması ve Rusya ile ilişkilerindeki sorunlar, İran'a uzlaşmazlığı sürdürmek konusunda cesaret vermiştir. Çünkü Azerbaycan ve Kazakistan, İran ve Rusya'nın talepleri doğrultusunda uzlaşmak zorunda kaldıklarında Hazar'daki kaynaklardan diğerlerine de pay verme beklentisi devam etmiştir. (Gürpınar ve Kesici, 2005: 175).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra NATO ve AB, Doğu Avrupa'daki eski Varşova Paktı üyelerinin tamamını kendisine katarken birçok eski Sovyet cumhuriyetini de ittifak üyesi yapmış veya iş birliği süreci başlatmıştır. ABD yanlısı olarak bilinen GUAM ülkeleri Gürcistan, Ukrayna ve Moldova ile birlikte Azerbaycan da bu grupta olup NATO ve AB ile birçok alanda iş birliği projeleri imzalamış, bazıları yürürlüğe girmiştir. Öte yandan tarihi, coğrafi, etnik ve sınır konuları yüzünden Rusya ile iyi ilişkileri korumak zorunda kalan Kazakistan da AB ve ABD ile iyi ilişkiler kurmuş, ülkesinde birçok ortak yatırımlar yaparak Rusya'ya "mecbur kalma" tehlikesine karşı tedbirlerini almıştır. Mesela 1990'ların sonunda hayata geçirilen Türkiye ile birlikte Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan, Azerbaycan yanında Gürcistan ve Ermenistan ile Ukrayna ve Moldova'nın da taraf olduğu Bakü merkezli ulaşım koridoru TRACECA, aslında bir AB projesidir. Çin'in bölgede yayılcı stratejisi başta Rusya olmak üzere bütün bölge ülkeleri açısından endişe verici boyutlara ulaşmaktaydı. Bir kısmı özetlenen gerçekler dikkate alındığında bölge dışı aktörlerin müdahalelerine karşı göl-deniz olarak belirlenen iki uç yaklaşım, birçok bakımdan esnetildi, bazı alanlarda taleplerden vazgeçildi, sonuç olarak bölgesel güvenliğe yönelik tehditler de dikkate alınarak mutabakata varmanın bütün kıyıdaş ülkelerin çıkarına olacağı yönünde anlayış ortaya çıktı.

Belirtmek gerekir ki Hazar'ın enerji kaynakları yanında bir zenginliği de ekonomik değeri oldukça yüksek olan havyarın üretildiği mersin balığıdır. Mersin balığı dışında da Hazar'da canlı kaynakları, deniz ürünleri bulunmaktadır. Hangi kıyıdaş ülkenin Hazar'ın hangi kısmında balık tutabileceği hususu da statü konusundaki tartışmaların diğer bir boyutunu oluşturmaktaydı. 1982 BMDHS, 200 mil olarak kabul ettiği MEB'de sadece kıyıdaş ülkeler balık tutabilmektedir. Dolayısıyla MEB, önceki dönemlerde balıkçılık bölgesi (fishery zone) olarak adlandırılan kesimi de kapsamaktadır. Hazar'ın deniz kabul edilerek BMDHS düzenlemeleri uygulandığında deniz tabanındaki cansız kaynaklarda olduğu gibi su havzasının canlı kaynakları da kıyı uzunluğuna, orta veya dik hat metoduna göre taksim edilecek böylece her ülke sadece kendi alanlarında avlanabilecektir. Ancak aşağıda özetleneceği gibi bu hususta

Azerbaycan ve Kazakistan taviz vermiş, kıyıdaş ülkelere daha fazla ortak balık tutma alanı bırakma formülünde uzlaşmaya varılmıştır.

SSCB'nin dağılmasından itibaren yaklaşık çeyrek asır boyunca daha çok Azerbaycan ve Kazakistan'ın bir yanda, İran ve Rusya'nın diğer yanda olduğu, Türkmenistan'ın önerilere göre farklı taraflarda yer aldığı birçok mutabakat taslak müzakere edilmiştir. İlk yıllarda İran ve Rusya, kıyı devletinin 10 veya 20 mil ötesindeki bütün kaynakların kıyıdaş ülkelerin ortak malı olduğunu iddia ederken 2018'e giden aşamalarda bu yaklaşımı yumuşatan birçok ara formüller gündeme gelmiştir. Nihayet su havzasındaki kaynaklar için ayrı, enerji kaynakları için ayrı formüllerin gündeme geldiği taslaklar hazırlanarak uzlaşma yolları aranmıştır (Terzioğlu, 2008: 26-47). Netice itibariyle 2018'de Aktau Sözleşmesi imzalanmış ve onaylanarak yürürlüğe girmiştir.

2.3. 2018 Aktau Sözleşmesi

Hazar'ın statüsünün belirlenmesi buradan çıkan kaynakların paylaşımı ile ilgili çeyrek asra yaklaşan tartışmalar devam ederken Azerbaycan ve Kazakistan kendi alanlarındaki kaynakların işletilmesini sürdürmüşlerdir. Bu süreçte Azerbaycan, önemli aktörlerin de ortak olduğu BTC petrol boru hattını işletmeye açarak kendi alanlarındaki petrolün sahipliği bağlamında küresel dayanaklar oluşturmuştur. SSCB'nin dağılmasından sonra eski Sovyet cumhuriyetlerinin birçoğu Rusya ile iş birliğini ve örgütlenmeyi tercih etmiş, ekonomik alanda Avrasya Ekonomik Birliği, savunma konusunda Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (KGAÖ) ve küresel siyasetle ilgili Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) üyeliğini seçmişlerdir. Bunlar arasında Hazar kıyıdaşı olan Rusya ve Kazakistan, Çin'in ağırlıklı olduğu ŞİÖ'nün kurucu üyesidirler. Bu iki devlet aynı zamanda üyelerin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü ortak esaslara dayanarak korumayı amaç edinen benzer örgütler gibi askeri ittifak durumundaki KGAÖ üyesidirler (Kara, 2019: 110).

Azerbaycan ise ABD'nin yönlendirmesiyle Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova devletlerinden oluşan GUAM örgütlenmesinde yerini almış, NATO ile birçok konuda iş birliğine gitmiştir. Belirtmek gerekir ki kuruluş sürecinde Özbekistan da bu örgüte katılarak adının GUUAM olmasını sağlamış fakat ABD'nin bölgede etkinlik kurma politikaları yüzünden Özbekistan bu örgütlenmeden ayrılmış ve adı yeniden GUAM olmuştur (Yalçınkaya, 2006: 53). Buna karşın Azerbaycan'ın örgüt üyeliği, dolayısıyla batı ve ABD ile stratejik ilişkileri devam etmiştir. Belirtmek gerekir ki on yıllarca süren uzlaşmazlığın kilit ülkesi durumundaki Türkmenistan, Rusya'nın ağırlıkta olduğu ŞİÖ, AEB ve KGAÖ'ye üye olmadığı gibi GUAM ile de irtibat kurmamış, BM nezdinde de kabul görüldüğü üzere sürekli tarafsızlık stratejisi izlemiştir. Öte yandan beş kıyıdaş devletten biri olan İran, eski Sovyet cumhuriyetlerinden olmayıp AEB ve KGAÖ üyesi olmamıştır. Bununla beraber Moskova merkezli Avrasya stratejilerinin güney vektörü kabul edilerek Rusya ile ileri derecede askeri ve siyasi iş birliğine girmiştir (Dugin, 2005: 74). ABD yaptırımları sebebiyle ekonomik bakımdan daha fazla Çin'e bağımlı hale giren İran, aynı zamanda ŞİÖ'ne katılmıştır.

Kıyıdaş ülkelerin bölgesel ve bölge dışı farklı istikametteki stratejik yönelimleri dünyanın en büyük kapalı su havzalarından olan Hazar'a bölge dışı aktörlerin savaş gemilerinin yerleşmesi ihtimalini ortaya çıkmıştır. Böylece farklı ittifaklarla ilişkili devletler üzerinden bölgesel istikrarsızlık tehlikesi gündeme gelmiştir. Hazar'daki kaynaklar konusunda uzlaşmazlık devam ettiğinde mesela NATO üyesi olabilecek bir Azerbaycan üzerinden Hazar'da NATO harp gemilerinin bulundurulması ihtimali, İran ve Rusya için endişe kaynağı olmuştur. Bunun yanında Çin'in Kuşak-Yol, boru hatları gibi projeler üzerinden bölge ülkelerindeki yatırımları

ve ilişkileri, gittikçe artan etkinliği Hazar kıyıdaşı ülkeler açısından da endişeyi gerektiren bir gelişme haline gelmiştir. Belirtmek gerekir ki yukarıda temas edilen AB ile bölge ülkelerinin ortak örgütü durumundaki TRACECA ulaşım koridoru, Çin malları dahil bütün bölge ülkelerinin Avrupa ile ulaşımını, karayolları, demiryolları, gerekli bölgelerde deniz yolları üzerinden ihtiyaçlarını karşılayıp bu hedefler doğrultusunda gerekli altyapıyı kurmasına rağmen Çin'in tek patronu olduğu Kuşak-Yol girişimi bütün bölgede olduğu gibi Hazar'da da limanlar ve su yolları üzerinden nüfuz kurma hedefini taşımaktadır. Aşağıda ele alındığı üzere Hazar'a kıyıdaş olmayan bir devletin burada donanma bulundurma yasağı sayesinde NATO donanmasının Hazar'da bulunamayacağı garantisi, aslında İran ve Rusya'yı Azerbaycan ve Kazakistan'ın enerji kaynakları konusundaki fiili uygulamaları hukuken kabullenmek zorunda bırakmıştır. Aynı şekilde kıyıdaş devletlerin genellikle Çin ile iyi ilişkilerine rağmen bu yükselen gücün yayılmacı ve istilacı stratejilerine karşı Aktau Anlaşması'nın Hazar'ı güvende kılma boyutu da söz konusudur.

Onlarca yıl boyunca tartışılan taslakların da olgunlaşmasıyla 12 Ağustos 2018 tarihinde Kazakistan'ın Hazar kıyısında bulunan Aktau şehrinde sözleşme imzalanmıştır. Bu mutabakatta yer alan deniz alanlarının tanımı ve ölçüsüyle ilgili bazı hususlar, Uluslararası Deniz Hukuku'na taraf olmayan ülkeler için de birçok yönüyle teamül hukuku haline gelmiş olan 1982 BMDHS'nde yer alan bazı ilkelere aykırıdır. Buna karşın beş kıyıdaş devletin mutabakatı, Hazar'ın kapalı/yarı kapalı deniz olarak coğrafi özelliğinden dolayı diğer devletlerin çıkarlarına hanel gelmediğinden uluslararası hukuk açısından sorun bulunmamaktadır.

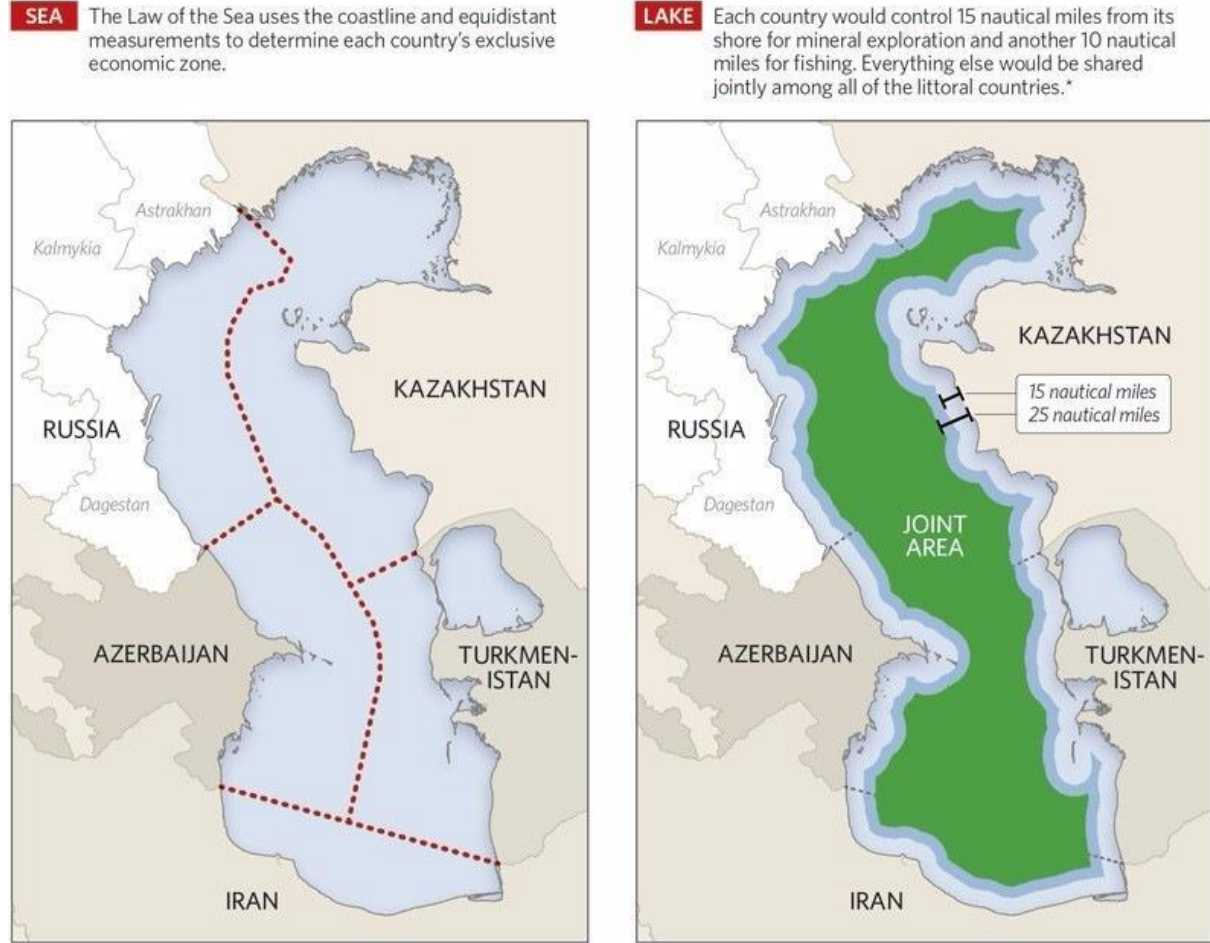
2.3.1. Aktau Sözleşmesi'ne Göre Egemenlik Bölgesi

Uluslararası Deniz Hukuku literatüründe karasuları, kıyı devletinin egemenlik bölgesi olarak kabul edildiği halde diğer devletlerin zararsız geçiş hakları bulunmaktadır. 2018 Aktau Sözleşmesi, madde 7, her ülkenin 15 deniz mili karasuları yani egemenlik bölgesi bulunduğunu düzenlemektedir (Convention, 2018). Belirtmek gerekir ki 1982 BMDHS'ne göre karasuları en fazla 12 mildir. Ancak kapalı su havzası durumundaki Hazar'a kıyıdaş devletler anlaşığı ve bu anlaşmadan dolayı üçüncü taraflar zarar görmediği için uluslararası hukuk açısından sorun bulunmamaktadır. Mesela Akdeniz kıyıdaşı ülkelerin mutabakatıyla karasuları 12 milin üzerine çıkarılamaz, çünkü bu denize, kıyıdaş olmayan devletlerin de gemileri boğazlar ve kanallar üzerinden, hukuka uygun olarak girebilmekte, seyrüsefer haklarını kullanabilmektedir. Böyle bir karar alındığı takdirde diğer devletler bundan zarar görecektir.

2.3.2. Balıkçılık Alanı

Balıkçılık bölgesi (fishery zone), Uluslararası Deniz Hukukunun önemli uzlaşmazlık alanlarından olup önceki dönemlerde daha çok teamüller veya ikili sözleşmelerle sorunlar çözülmüştür. 1958 Cenevre sözleşmelerinden biri de Balıkçılık ve Açık Denizin Canlı Kaynaklarının Korunması Hakkında Sözleşme olup bu metinde kıyı devletleri vatandaşlarına bazı haklar verildiği halde inhisari yetki konusunda net alan belirlenmemiştir. Bu eksiklik 1982 BMDHS ile MEB alanı tanımı altında 200 mil olarak tespit edilmiştir (Gündüz, 2019: 180). Aktau Sözleşmesi Madde 9 ise, Harita 1, "Lake" kısmında görüldüğü üzere her devletin karasularına ek olarak 10 millik balıkçılık bölgesi olduğunu düzenler (Convention, 2018). Böylece kıyıdaş devletlerin, sahillerinden itibaren toplam 25 millik alanda sadece kendi vatandaşları yahut izin verilen diğer kişi ve kuruluşlar avlanma faaliyetinde bulunabileceklerdir. 25 milin ötesindeki alan ise bütün kıyıdaş ülkelerin ortak balıkçılık ve seyrüsefer bölgesidir. Bu yönüyle BMDHS'nde yer alan kıyı devletlerinin avlanma faaliyetlerini içeren 200 millik MEB YALÇINKAYA A. (2024). Hazar'da Azerbaycan-Türkmenistan Enerji Anlaşmasının Stratejik Anlamı, DA&MS Sayı 3, 1-15.

veya Hazar'ın genişliği dikkate alındığında orta hat metoduna göre mesela Azerbaycan veya Türkmenistan için 100 mil civarındaki alan, bu mutabakata göre 25 mil olarak düzenlenmiştir. Bununla beraber beş kıyıdaş devlet de mutabık kaldığından BMDHS kapsamına göre hak talebinde bulunamayacaktır. Öte yandan Hazar'ı göl olarak kabul eden İran ve Rusya'nın, kaynakların ortak bölüşümü konusundaki talepleri balıkçılık ile diğer canlı kaynaklar ve denizdeki seyrüsefer ile diğer istifade yolları açısından bir bakıma karşılanmıştır. Belirtmek gerekir ki Hazar'a en kısa kıyısı olan İran, bu madde ile balıkçılık konusunda en fazla avantaj elde eden ülke haline gelmiştir.



Harita 1. 2018 Aktau Sözleşmesi'ne göre solda deniz alanlarının taksimi, sağda karasuları, ilave balıkçılık bölgesi ve ortak alan (Current Developments in a Dispute over the Legal Status of the Caspian Sea)

2.3.3. Aktau Sözleşmesi'nde Enerji Kaynakları Sahipliği

Hazar'da en önemli uyuşmazlık kaynağı olan enerji kaynakları konusu Azerbaycan ve Kazakistan'ın uyguladığı ve yıllardır savunduğu haliyle 8. maddede kabul edilmiştir (Converntion, 2018). Bu düzenlemede BMDHS açıkça zikredilmediği halde “genel kabul gören uluslararası hukuk normları” ifadesi, 1982 BMDHS'ne işaret etmektedir. BMDHS'nde, deniz tabanında ve altındaki kaynakların düzenlendiği gerek Kıta Sahaneliği gerekse MEB açısından 200 mil sınırı getirilmiş, bu mesafenin altında kalındığında karşılıklı veya sınırdaş ülkeler için orta hat yahut dik hat usulü düzenlenmiştir. Hazar'ın en geniş yeri dahi 400 milin altında YALÇINKAYA A. (2024). Hazar'da Azerbaycan-Türkmenistan Enerji Anlaşmasının Stratejik Anlamı, DA&MS Sayı 3, 1-15.

kaldığından sözleşmede mil miktarı belirtilmemiş, orta hat veya dik hat usulüne göre devletlerin enerji kaynaklar üzerinde inhisari yetkisi, Harita 1, Sea kısmında gösterildiği şekilde kabul edilmiştir. Belirtmek gerekir ki Azerbaycan ve Kazakistan, sadece bu sözleşme sayesinde kıyılarındaki enerji kaynaklarına sahip olmuş değildir. Yukarıda belirtildiği gibi başta İran ve Rusya olmak üzere, bazı konularda Türkmenistan'ın itirazlarına rağmen Azerbaycan ve Kazakistan küresel aktörlerle sözleşmelere dayanarak geçen süre içinde kaynaklarını çıkararak dünya pazarlarına ulaştırmayı sürdürmüştür. Aktau Sözleşmesi ile bu fiili durum diğer kıyıdaş devletler açısından da hukuki hale gelmiştir. Öte yandan İran ve Rusya, geçen süredeki itirazları sonuçsuz kaldığından belirtilen diğer gerekçelerle de mevcut durumu hukuken de kabullenmek zorunda kalmıştır.

2.3.4. Kıyıdaş Olmayan Ülkelerin Hazar'da Donanma Bulundurma Yasağı

Aktau Sözleşmesi, Madde 3/6, Hazar Denizi'ne kıyısı olmayan bir devletin savaş gemilerinin Hazar'da bulunamayacağını düzenlemiştir (Convention, 2018). Bilhassa İran ve Rusya'nın on yıllarca uzlaşmaz tutumlarına rağmen mutabakatın sağlanmasında bu ayrıntı son derece önemlidir. Yukarıda belirtildiği üzere kıyıdaş bir devletin, özellikle Azerbaycan'ın NATO ile ilişkileri sonucu harp gemilerinin Hazar'a girmesi bu düzenleme ile önlenmiştir. Bunun gibi Çin'in bu denizi de etkileyecek yayılcı stratejileri engellenmiştir. Bu maddede yer alan düzenlemenin, Hazar sahildarı ülkeler dışında diğer bölge güçleri açısından da önemli güvenlik boyutu söz konusudur.

Bununla beraber Rusya'nın deniz gücünün diğer dört ülke ile mukayese dahi edilemeyecek büyüklüğü dikkate alındığında dört ülke açısından savunma açığı ileri sürülebilir. Ancak donanma üstünlüğünü kullanarak Rusya'nın saldırması durumunda sözleşmelerin askıya alınması da uluslararası hukuk açısından sorun teşkil etmeyecektir. Böyle bir durumda örneğin Azerbaycan'ın Türkiye ile askeri iş birliği sözleşmeleri bağlamındaki hükümler devreye girebilecektir.

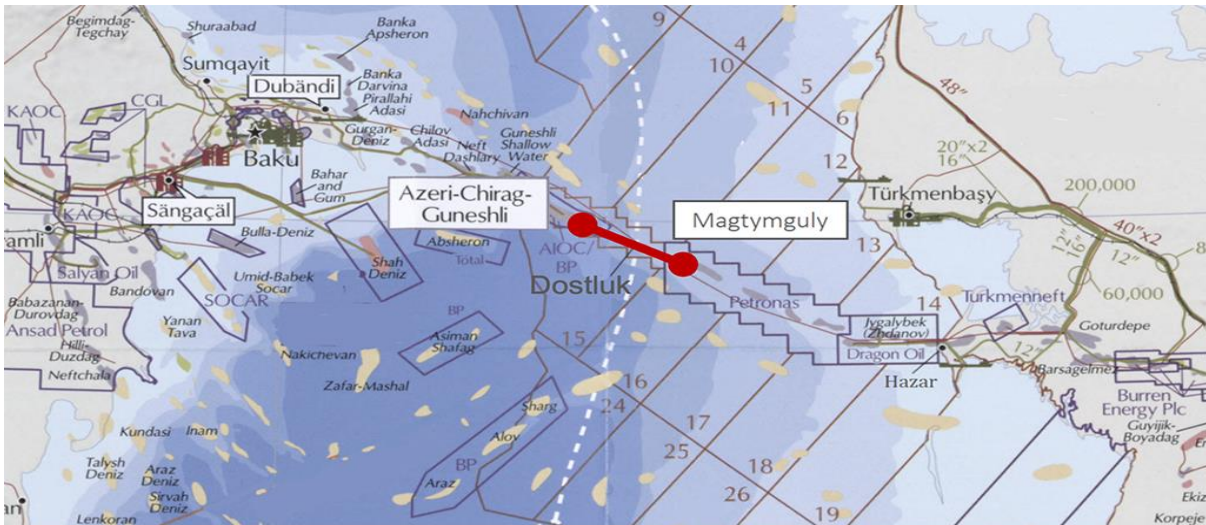
3. AZERBAJYCAN-TÜRKMENİSTAN ARASINDAKİ GAZ YATAKLARI

2018 Aktau Sözleşmesi, bir kısmına işaret edilen hususlar dışında kıyıdaş ülkelerin kendi aralarındaki ihtilaf veya iş birliği konularında, diğerlerinin bu sözleşmede belirtilen haklarını ihlal etmemek şartıyla istedikleri şekilde iş birliği yapabileceklerini, sözleşme imzalayabileceklerini de düzenlemiştir. Azerbaycan ve Türkmenistan'ın Hazar'da iki karşılıklı devlet olarak Serdar/Kepez alanı konusunda ihtilafları bu sözleşme şartları altında da çözülememiştir. Bu uyuşmazlık da yine sözleşme ilkeleri muhafaza edilerek 2021 Dostluk Anlaşması ile çözülmüştür.

Azerbaycan ve Türkmenistan Hazar'ın iki yakasında yer alıp çoğunluğu aynı etnik gruba mensup, Oğuzların Türkmen kolundan olan Türk halklarının yaşadığı devletlerdir. Bununla beraber hemen bütün kıyıdaş, sınırdaş, komşu ülkelerde olduğu gibi bu iki Türk devletinin deniz alanlarının kesiştiği bölgede bulunan enerji kaynaklarının işletilmesi konusunda ihtilaf çıkmış ve sorun yıllarca çözülememiştir. İki ülke arasındaki anlaşmazlık başlangıçta Hazar'daki üç alan üzerinde olup bunlar Azerbaycan'ın Azeri, Türkmenistan'ın Ömer; Azerbaycan'ın Çırac, Türkmenistan'ın Osman ve son olarak bu çalışmanın konusu olan Azerbaycan'ın Kepez, Türkmenistan'ın Serdar olarak adlandırdığı alanlardır. 2021 Sözleşmesi ile Dostluk adını alacak olan Kepez/Serdar alanında yaklaşık 50-100 milyon ton petrol ve 30 milyar metreküp doğalgazın tespit edilmiştir.

Azer-Çırac-Güneşli sahası, bölgenin en zengin gaz rezervlerine sahip olup eşit uzaklık hesaplamasına göre Azerbaycan'da kaldığı halde sözleşme imzalanıncaya kadar Türkmenistan, Sovyet dönemindeki 45 millik mesafenin esas alınmasını önermiş buna aykırı girişimlere itiraz etmiştir. Belirtmek gerekir özellikle Çırac sahası Türkmenistan'ın yaklaşımına göre ortak alanda olup bunu Azerbaycan'ın tek başına işletmesi uygun değildi. Türkmenistan 1997 başında Azerbaycan'ın işletme hazırlıklarını ilerlettiği Azeri ve Çırac yatakları üzerinde resmen hak iddia etmiş, Azerbaycan'ın koyduğu isimleri değiştirerek yukarıda belirtilen kendi isimlerini koymuştur (Abdullayev, 1999: 280). Azerbaycan 1997'de Çırac'da 2002'de ise Azeri bölgesinde üretime başlamış bu durum ülke arasında büyükelçilerin geri çekilmesine yol açmıştır. İki ülke diplomatik ilişkilerinin yeniden kurulması ancak 2008'de gerçekleşmiştir. (Kasım, 2021: 952). Bununla beraber Azerbaycan Azeri ve Çırac alanlarının işletilmesini sürdürmüş, ancak Kepez/Serdar bölgesinde uzlaşma beklenmiştir.

2018 Aktau ile enerji kaynak alanları ulusal sektörlere, yani orta hat metoduna göre bölüneceği konusunda diğer kıyıdaşlarla beraber Azerbaycan ve Türkmenistan da mutabık kalmıştır. Bununla beraber ülke deniz alanları arasında orta hattın tespiti konusunda, Harita 2'de görüldüğü üzere Azerbaycan'ın Abşeron yarımadası ile kendisine ait olan Cilov adasından itibaren ölçümü, Türkmenistan'ın ise yarımada ve ada dikkate alınmadan karadan karaya ölçülmesi gerektiği yaklaşımı, yıllarca bu sorunun çözümsüz kalmasının temel sebebi olmuştur. Sovyet döneminde Bakü petrolerinin deniz alanlarında da işletilmeye başlanması, bu anlamda Azerbaycan'da önemli bir teknik ekipman ve personel birikimi Azerbaycan'ı daha önceden harekete geçirmiştir. Azerbaycan'ın Kepez olarak adlandırdığı bölge kaynaklarını işletmek üzere anlaştığı şirketler, Türkmenistan'ın baskı ve itirazları sonucu bu alana yatırım yapmaktan vazgeçmiştir. Aynı şekilde Türkmenistan'ın Serdar olarak adlandırdığı bölge için anlaştığı şirketlere de Azerbaycan baskı yapınca sözleşmeden çekilmiştir. Böylece söz konusu alan için her bir ülkenin anlaştığı şirketlerle kaynakların çıkarılması sözleşmesini diğer ülke tanımayacağını söylediğinden bu alandaki petrolün çıkarılması girişimleri için 2021 anlaşması beklenmiştir. Belirtmek gerekir bu süreçte Rusya ve İran, Türkmenistan tarafında yer almış ve Azerbaycan'a karşı kışkırtmıştır (İşcan, 2020: 85). Hazar'ın statüsü sürecinde de Türkmenistan'ın İran ve Rusya tarafında daha çok yer almasının Azerbaycan-Türkmenistan arasındaki belirtilen alanlar üzerindeki anlaşmazlık boyutu bulunmaktadır.



2018 Aktau Anlaşması ile kurulan zemin, Azerbaycan-Türkmenistan arasındaki ihtilafın çözümü için de değerlendirilmiş 21 Haziran 2021’de iki ülke başkanları, imzaladıkları memorandum ile isimleri dahi ihtilafı alana “Dostluk” adı verilmesi, bu kaynakların birlikte çıkarılması, bu kaynakları çıkarmak üzere Dostluk adıyla bir şirket kurulması konusunda mutabık kalmışlardır. Mutabakatın Hazar Denizi’ndeki “Dostluk” Sahasının Ortak Araştırılması ve Geliştirilmesi Anlaşması olarak adlandırılması dahi son derece önemlidir (Azerbaycan ve Türkmenistan’ın Hazar Denizi’ndeki “Dostluk” Sahasının Ortak Araştırılması ve Geliştirilmesi Konusunda Anlaşmaya Varmaları Hakkında, 2021)

4. AZERBAJYCAN-TÜRKMENSİTAN DOSTLUK ANLAŞMASI VE STRETEJİK ÖNEMİ

Başta Orta Doğu ülkeleri olmak üzere bir bölgede enerji veya önemli hammadde kaynağının bulunması veya stratejik öneme sahip olması, Venezuela, Libya gibi örneklerde de olduğu gibi ülke içinde istikrarın bozulması, komşularıyla sorunlarının çözülmemesi veya suni sorunlar üretilmesinin stratejik gerekçesini oluşturmaktadır. SSCB sonrası Hazar’ın statüsünün 27 yıl boyunca çözülmemesi, üç yeni bağımsız Türk cumhuriyeti Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan’ın egemenlik hakları yanında ekonomik çıkarlarını da engelleme stratejisinin önde gelen gerekçesidir. Bu dönemde İran’ın uluslararası hukuk ilkeleriyle ilgisiz talepleri Rusya Federasyonu tarafından da desteklenmiş, yeni bağımsız cumhuriyetlerin haklarını uluslararası hukuk zemininde kullanmalarına karşı engeller çıkarılmıştır.

2021 Azerbaycan-Türkmenistan Dostluk Anlaşması’nın gerçekleşmesinde TANAP boru hattının da önemli bir etkisi söz konusudur. Azerbaycan-Türkiye ortak projesi olan bu boru hattı, Türkiye’nin doğalgaz ihtiyacını karşılama yanında Türkiye üzerinden Avrupa’ya doğalgaz ulaşımı imkanı sunmaktadır. TANAP’tan ilk gaz transferi 2018’de başladığı halde daha önce BTC petrol boru hattından petrol ve Bakü-Tiflis-Erzurum hattından doğalgaz akımı başlamıştı. Kazakistan’ın da bu hatlar üzerinden petrol ve gaz sevkiyatı konusunda anlaşmalar imzalanmış, uygulamaya geçilmiştir. Enerji ihracatçısı olan Türkmenistan’ın bu alanda sadece Çin’e gaz satabilmesi, enerji talep güvenliği açısından sorun teşkil edebilirdi. Bu gerçekten hareketle gerek 2018 Aktau Anlaşması müzakereleri sürecinde gerekse 2021 uzlaşmasına giderken Bakü üzerinden Türkiye’ye ve dünya pazarlarına ulaşan boru hatlarını kullanma konusu da gündeme gelmiştir. Nihayet sadece Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan’ın kullanımında olan Hazar’da Güney Gaz Koridoru (Southern Gas Corridor) ve Trans-Hazar Gaz Boru Hattı (Trans-Caspian Gas Pipeline) projelerinin genişletilmesi gündeme gelmiştir (Liakopoulou and Indeo, 2021).

Azerbaycan’ın Hazar’daki kaynakları için söz konusu olduğu gibi Kazakistan ve Türkmenistan’ın da dahil olduğu, böylece üç Türk cumhuriyetinin iş birliği ile inşa edilen Trans-Hazar boru hattı, bölgesel barış ve istikrar için son derece önemli olduğu kadar hepsinin de ekonomik çıkarı açısından dikkate alınması gerekli bir girişimdir. Türkiye’nin ve diğer ithalatçı ülkelerin enerji arz güvenliğini takviye eden bu iş birliğinin önde gelen kazanımı Azerbaycan ve Türkmenistan yanında Kazakistan’dır. Irak, İran, Azerbaycan, Rusya ve Kazakistan ile birlikte Türkmenistan, muhtemelen sonraki aşamalarda Özbekistan petrol ve gazının Türkiye üzerinden dünya piyasalarına ulaşması, üretici ülkelerin talep güvenliği açısından önemli bir zemin olması yanında Türkiye’ye de enerji üssü (hub) olma fırsatı sunmaktadır. Bunun için mesela Ceyhan’ın Rotterdam benzeri bir enerji üssü olma imkanı söz konusu olduğu halde bunun için henüz gerekli yatırımlar 2024 itibarıyla yapılmamıştır.

Uluslararası uzlaşmazlıklarda, az gelişmiş ülkelerle gelişmişler veya sömürge sonrası bağımsızlığını kazananlarla diğerleri arasındaki sorunlar genellikle sürüncemede bırakılarak eski sömürgeci veya diğer güçlü ülkelerin bölgesel sorunlara müdahale zemini bırakılmış olur. Uyuşmazlıkların çözülmemesi, komşu ülkeler arasında iş birliğini önlediği gibi bölgesel veya küresel barışın korunması gerekçesiyle başta BM olmak üzere küresel aktörlerin bölgede varlığını zorunlu kılar. Etnik veya sınır çatışmalarını körüklemek veya bölgesel barışın kurulmasını engellemek, yeni sömürgeciliğin en önemli ayaklarından birini oluşturmaktadır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, özellikle Kafkasya ve Türkistan bölgesindeki sınırlar, anklav ve asklavlar ile egemenliğe konu birçok alanlarda yeni bağımsız devletler arasında önemli anlaşmazlık konuları bulunmaktadır. Özerk bölgeler, sınırlar çizilirken etnik yapının, tarihi, kültürel ve jeopolitik şartların dikkate alınmaması, bir devlet içinde diğer devlete ait topraklar, çatışmaları sürekli kılmak üzere önceki egemen gücün kurduğu tuzaklar olarak da kabul edilir. Eğer söz konusu alanda tarihi, coğrafi, etnik vb. gerekçeler barış ve iş birliğine karşı ciddi sorun teşkil ediyorsa, küresel güçler bu tür sorunların çözülmemesi yönünde büyük stratejiler uygulamaktadır. Başta İngiltere olmak üzere eski sömürgeciler ile Rusya'nın Kafkasya ve Türkistan stratejileri için kullanılan "büyük oyun" (grand game) bu gerçeğin doğru isimlendirmesi olarak görülebilir. Esasen Azerbaycan ve Türkmenistan'ın 30 yıllık uzlaşmazlığının temelinde de Rusya ve İran'ın engelleme politikaları bulunmaktaydı. Buna karşın iki kardeş cumhuriyetin, kazan-kazan formülüyle, farklı adlandırdıkları alana Dostluk adı vermeleri, yine Dostluk adlı şirket kurarak ikisinin de kazanacağı formülle uzlaşmaya varmaları, benzer sorunlar yaşayan az gelişmiş ülkeler, hatta Sovyet döneminden kasten miras bırakılan uzlaşmazlık alanları için örnek teşkil edebilecek niteliktedir.

5. SONUÇ

Başta ABD olmak üzere bazı batılı ülkeler, kendi eski sömürgelerinde söz konusu olduğu gibi eski Sovyet coğrafyasında da barış ve istikrarın kurulmasını birçok açıdan çıkarlarına aykırı bulmaktadır. Rusya ile birlikte bölge ülkelerinin komşularıyla güven ve barış temelli iş birliği zemini oluşturmalarını, birçok bakımdan istemezler. Öte yandan Rusya Federasyonu'nun eski Sovyet cumhuriyetleri üzerinde nüfuz kurma veya Sovyet döneminden kalan bağımlılığı sürdürme stratejisi de söz konusudur. Bu bağlamda yaklaşık çeyrek asırlık uzlaşmazlıktan sonra Hazar kıyıdaşı devletlerin 2018 Aktau Sözleşmesi'ni imzalamaları, benzer sorunları olan diğer bölge ülkeleri açısından önemli bir aşamadır. Bunun gibi bölge dışı ülkelerin müdahalesine fırsat vermeden Karadeniz ve çevresindeki ülkeler arasındaki uzlaşmazlıkların uluslararası hukuk, egemen eşitlik ve hakkaniyet esaslarına göre çözülmesinin, barış ve istikrarın sadece bölge ülkeleri için değil bölge dışındakilerin de çıkarına olacağı kesindir.

2018 Aktau Sözleşmesi'ne göre Hazar kıyıdaşı beş cumhuriyet, her devletin 15 deniz mili egemenlik bölgesi, buna ilaveten 10 millik balıkçılık alanı olmak üzere toplam 25 millik inhisarî balıkçılık bölgesi kurulmasına, bunun ötesindeki alanın bütün kıyıdaş devletlerin balıkçılık ve seyrüseferi açısından ortak kullanılabileceğinde mutabık kalınmıştır. Deniz altından çıkarılan petrol ve doğalgazın sahipliği ve işletilmesi konusunda, 1982 BMDHS hükümlerine paralel maddeler düzenlenmiş, deniz altı alanlar, kıyıdaş devletler arasında orta hat ve dik hat usulüne göre sektörlere bölünmüş, her devlet kendi sektöründeki kaynağı işletme, çıkarma, gerekirse yapay ada kurma konusunda yetkili kılınmıştır. Böylece bağımsızlıktan itibaren fiilen Azerbaycan ve Kazakistan'ın sahip olduğu ve kullandığı haklar, diğer kıyıdaş devletler nezdinde de hukuki hale gelmiştir. Hazar'da beş kıyıdaş devlet dışındaki bir gücün harp gemisi bulundurmasının yasaklanması da bölge güvenliği açısından önemli düzenlemelerdendir.

Hazar'ın iki yakasındaki Azerbaycan ve Türkmenistan arasında petrol ve doğalgaz yataklarının bulunduğu ihtilaflı bölgenin adının Dostluk olarak kabul edilmesi, Dostluk şirketinin kurulması ve bu şirket üzerinden kaynakların işletilmesini esas alan iki tarafı da memnun eden 2021 mutabakatı, 2018'deki Aktau Anlaşması'nın devamı niteliğindedir. 2018 ve 2021 anlaşmaları, eski sömürge veya yeni bağımsız devletler ile komşuları arasındaki ihtilafların çözümünün engellenmesine, uzlaşmazlıkların çatışmalara sürüklenmesini teşvik yönünde emperyalist güçlerin stratejilerine karşı önemli bir aşamadır. Belirtmek gerekir ki geçen süre zarfında kıyıdaş devletler nezdinde, sahip olduğu ve işlettiği kaynakların illegal olduğu ileri sürülen Azerbaycan ve Kazakistan olmasının anlamı, aynı zamanda Türk cumhuriyetleri olmasından dolayı daha geniştir. Sözleşmede yer alan kıyıdaş ülke dışındaki devletlerin harp gemilerinin Hazar'da bulunamayacağına dair mutabakat, bölge güvenliği açısından önemli bir kazanımdır. 2021 mutabakatı ise yıllarca işletilemeyen enerji kaynaklarının geçen süre zarfında iki tarafın mağduriyet hisleriyle tırmandırılması yerine iki tarafın da kazançlı çıktığı bir formülle çözülmesi, diğer cumhuriyetler ve bölge ülkeleri açısından anlamlıdır.

Az gelişmiş, gelişmekte veya yeni bağımsız devletlerin kendi aralarındaki sorunları, kendi hukukçu kadrolarıyla çözmelerinin, bunun için uluslararası hukuk alanına daha fazla ilgi göstermelerinin, bu alanda diğer ülkelerden yardım ve destek almalarının önemi de ortaya çıkmıştır. Hazar'da on yıllardır devam eden Azerbaycan ile Türkmenistan arasındaki Kepez/Serdar alanındaki anlaşmazlığın, bu alana Dostluk ismi verilmesini, bu alandaki kaynakların iki ülkenin ortak şirketi Dostluk Şirketi tarafından işletilmesini esas alan 2021 Dostluk Antlaşması bu konuda örnek alınması gereken diplomatik uzlaşdır. Uzlaşmazlıkların çatışmalara gitmeden kazan-kazan formülüyle çözümü konusunda Dostluk Antlaşması, son derece başarılı bir iş birliği örneğidir.

KAYNAKLAR

- ABDULLAYEV, C. (1999). “Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Hazar’ın Statüsü ve Doğal Kaynakların İşletilmesi Sorunu”. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 48/1, ss. 255-290.
- ASLANLI, A. (2017). “Trans-Hazar Enerji İşbirliği'nin Türk Cumhuriyetleri Açısından Önemi”, Bilig, 83, ss. 27-51.
- Azerbaycan ve Türkmenistan'ın Hazar Denizi'ndeki “Dostluk” Sahasının Ortak Araştırılması ve Geliştirilmesi Konusunda Anlaşmaya Varmaları Hakkında, (2021). 21 Ocak, https://www.mfa.gov.tr/no_-31_-azerbaycan-turkmenistan-in-hazar-denizindeki-dostluk-sahasi-konusunda-anlasma-hk.tr.mfa erişim: 18.12.2024.
- Brzezinski, Z. (1997). The Grand Chessboard. Basic Books, United States.
- BUDAK, H. Ö. (2016). Sömürgecilikten Jeopolitiğe. Öztepe Matbaacılık, Ankara.
- CANBOLAT, S. İ. (1999). Gelişmekte Olan Ülkeler ve Dış Politika. 2. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Convention on the Legal Status of the Caspian Sea (2018). 12 August, <http://www.en.kremlin.ru/supplement/5328>
- Current Developments in a Dispute over the Legal Status of the Caspian Sea, <https://www.eurasian-research.org/publication/current-developments-in-a-dispute-over-the-legal-status-of-the-caspian-sea/> erişim: 18.12.2024

- ÇOLAKOĞLU, S. (1988). “Uluslararası Hukukta Hazar’ın Statüsü Sorunu”. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 53/1, ss. 107-122.
- DEMİRAG, Y. ve Karadeli, C. (2006). Geçmişten Günümüze Dönüşen Orta Asya ve Kafkasya. Palme Yayıncılık, Ankara.
- DUGİN, A. (2005). Rus Jeopolitiği ve Avrasyacı Yaklaşım, Tercüme: V. İmanov, 4. Baskı. Küre Yayınları, İstanbul.
- GÜNDÜZ, A. (2019). Milletlerarası Hukuk. Savaş yayınevi, Ankara.
- GÜRPINAR, B.B. ve Kesici, A. (2005). “Clinton’dan Bush’a ABD’nin Hazar Enerji Politikası”. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 33, ss. 167-190.
- İŞCAN, İ. H. (2010). “Uluslararası Enerji Güvenliği Açısından Hazar Bölgesi Enerji Ekonomisi ve Hazar Denizi’ni Paylaşım Sorunu”. Sosyo Ekonomi, özel sayı, ss. 63-92.
- KARA, Ö. (2019). “Koletkif Güvenlik Antlaşması Örgütü ile NATO’nun Karşılaştırılması”, Avrasya Stratejileri, ed.: A. Yalçinkaya ve D. Tuğlu, Astana Yayınları, Ankara, ss. 107-128.
- KASIM, K. (2021). “The Impact of Azerbaijan-Turkmenistan Energy Cooperation on the Caspian Energy Security”. ASBİ Abant Sosyal Bilimler Dergisi, 21/3, ss.945-9260
- KAYA, E. (2024). “Azerbaycan-Türkmenistan İlişkileri ve Son Dönemdeki Yakınlaşmanın Ana Dinamikleri”. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 46, ss.172-207.
- LİAKOPOULOU, M. and INDEO, F. (2021). “The Agreement on the Dostluk Field and the Outlook for Caspian Energy Security”. NATO Assocation of Canada, chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://natoassociation.ca/wp-content/uploads/2022/01/Dostluk-Agreement-Caspian-Energy-Security_ESPRS2.pdf erişim 20.12.2024
- MEYER, K.E. and BRYSSAC S.B. (1999). Tournament of Shadows: The Great Game and the Race for Empire in Central Asia. Washinton, D.C.
- New American Company Seeks to Realize Trans-Caspian Pipe Dream (2021). December, 1. <https://eurasianet.org/new-american-company-seeks-to-realize-trans-caspian-pipe-dream> erişim: 18.12.2024
- TERZİOĞLU, S.S. (2008). “Hazar’ın Statüsü Hakkında Kıyıdaş Devletlerin Hukuksal Görüşleri”. Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi, 3/5, ss. 26-47.
- YALÇINKAYA, A. (2006). Kafkasya’da Siyasi Gelişmeler: Etnik Düğümden Küresel Kördüğümüne. Lalezar, Ankara.
- YALÇINKAYA, A. ve ABİDZHANOV, K. (2020). “Özbekistan ve Kırgızistan’daki Anklav/Eksklav Alanlarının Çözüm Süreci”. MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9/4, ss.2653-2667.
- YOLCU, T. (2014). “Hazar Bölgesinin Hukuki Statüsü Sorunu ve Türkiye’nin Bölgeye Yönelik Siyaseti”. ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi, 1/2, ss.11-30.